

JUSZTINGER JÁNOS

A harmadik személy általi ármeghatározás a római adásvételnél

1. Problémafelvetés

Az antik római jog – általában és alapvetően szabad kezét engedve az eladónak és a vőnek a vételár mértékének megállapítása terén¹ – direkt módon nem avatkozott be a szerződő partnerek közötti alkufolyamatba.² Sőt, a felek számára biztosított szerződési szabadság – több primer forrásunk tanúsága szerint³ – megengedte azt is, hogy megállapodásuk alapján ne ők, hanem egy általuk kijelölt harmadik személy határozza meg a *pretium*ot. Kérdéses azonban, hogy a *certum pretium* követelményének teljesüléséhez, ezáltal az adásvétel érvényes létrejöttéhez, egyben az ügylet perfektuálódásához kellő mértékben meghatározott-e az ily módon megállapított vételár. Vizsgálunk kell továbbá azt is, hogy milyen a dogmatikai szerkezete egy ilyen árklauzulát tartalmazó szerződésnek. Hogyan lehetséges az, hogy egy egyenlően kétoldalú kötelemben egy harmadik személy határozza meg annak lényeges alkatrészét? Mennyiben kötelező e döntése a szerződő partnerekre? Méltányosan kell-e megállapítani az árat, vagy a felek ki vannak szolgáltatva a szabad belátása szerinti döntésének? E tanulmány a fenti kérdések megválaszolása érdekében, elsősorban a preklasszikus-klasszikus, valamint a justinianusi római jog primer forrásainak elemzésével tekinti át a harmadik személy általi vételár-megállapítás kikötését tartalmazó adásvételi szerződések római jogi szabályozását.

¹ L. erről bővebben a szerzőtől, az ott hivatkozott további irodalommal JUSZTINGER JÁNOS: *Az árképzés korlátai a római adásvételnél*, Publicationes Universitatis Miskolcensis, Series Iuridica et Politica (PUM) 23 (2005/1), 49–64. pp.; JUSZTINGER JÁNOS: *Ármeghatározás a római adásvételnél*, PhD Tanulmányok (PhDT) (7) 2008, 135–139. pp.

² A kérdéskörhöz a szakirodalomból I. MAYER-MALY, THEO: *Privatautonomie und Vertragsethik im Digestenrecht*. Iura. Rivista internazionale di diritto romano e antico (Iura) (6) 1955, 128–138. pp.; KASER, MAX: *Unlautere Warenanpreisungen beim römischen Kauf*, in: FROTZ, GERHARD – ÖGRIS, WERNER (szerk.): *Erlebtes Recht in Geschichte und Gegenwart. Festschrift Heinrich Demelius zum 80. Geburtstag*, Wien, 1973, 127–137. pp.; WACKE, ANDREAS: *Circumscribere, gerechter Preis und die Arten der List*. ZRG RA (94) 1977, 185–246. pp.; GÖTTLICHER, DORIS R.: *Auf der Suche nach dem gerechten Preis: Vertragsgerechtigkeit und humanitas als Daueraufgabe des römischen Rechts*, Göttingen, 2004, 95–119. pp.; JUSZTINGER JÁNOS: *A vételár a római jogban: „emptio substantia constitit ex pretio”*. Jura (11/1) 2005, 118–121. pp.

³ L. az alábbiakban részletes elemzésre kerülő következő forráshelyeket: Gai. 3,140; C. 4,38,15; I. 3,23,1.

2. A harmadik személy általi ármegállapítást célzó adásvétel a preklasszikus-klasszikus korban

2.1. Az eldöntetlen vitakérdés

A preklasszikus és a korai klasszikus római jogtudósok közt mindvégig eldöntetlen vitakérdés maradt, vajon harmadik személy meghatározhatja-e a vételárat mind az eladóra, mind a vevőre kötelező hatállyal. Gaius elemi szintű tankönyvében a következőképp tudósít a kontroverziáról.

Gaius 3,140: *Pretium autem certum esse debet; nam alioquin si ita inter nos convenerit, ut quanti Titius rem aestimaverit, tanti sit empti, Labeo negavit ullam vim hoc negotium habere, cuius opinionem Cassius probat; Ofilius et eam emptionem et venditionem, cuius opinionem Proculus secutus est.*

A jurisperitus kategorikusan rögzíti a forrásban: a vételárnak határozottnak kell lennie. Abban az esetben azonban, ha a felek megállapodása szerint az *emptor* annyiért vásárol, amennyire Titius értékeli a dolgot, Labeo tagadja, hogy ennek az ügyletnek bármiféle joghatása lenne; álláspontját Cassius is helyesli. Ofilius viszont – kinek véleményét Proculus is követi – ezt is adásvételnek tekinti.

Gaius – hasonlóképpen a bérleti díj harmadik személy általi megállapításáról tudósító szöveghelyhez⁴ – maga nem foglal állást a kérdésben, csupán az egyes jogtudósi nézeteket ütközteti.

2.2. Egy újabb iskolavita?

A különböző jogtudósi álláspontok részletesebb elemzése előtt megjegyzendő, hogy egyes romanisták – a vételár pénzbeliségével kapcsolatos, híres-hírhedt jogi kontroverzia mellett⁵ – a vizsgált gaiusi forrás nyomán is egy újabb szabiniánus-prokuliánus vitáról beszélnek. Így Voigt,⁶ Liebs,⁷ Schindler⁸ valamint Solinas⁹ a forrást egyértelműen a két principátuskori iskola közti véleménykülönbségek egyikére utalónak tekintik. Álláspontjuk szerint a vitában Labeo és Cassius képviselte a szabiniánus iskolát, Ofilius és Proculus pedig a prokuliánus iskolát.

A hivatkozott szerzők véleménye tetszetős, de korántsem megalapozott. Bár M. Antistius Labeo és Sempronius Proculus mindketten ugyanannak az iskolának voltak a vezetői – ahogy az a szövegből világosan kiderül –, ebben a kérdésben nem értettek

⁴ Gai. 3,143.

⁵ L. erről JUSZTINGER JÁNOS: *A vételár meghatározása és szolgáltatása a konszenzuális adásvétel római jogi forrásaiban*, PhD-értekezés, Pécs, 2012. 16–35. pp.

⁶ VOIGT, MORITZ: *Römische Rechtsgeschichte II*, Stuttgart, 1899. (repr. Aalen, 1963), 240–241. pp.

⁷ LIEBS, DETLEF: *Rechtsschulen und Rechtsunterricht im Prinzipat*, in: TEMPORINI, HILDEGARD (szerk.): *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt (ANRW) II 15*, Berlin – New York, 1976. 264. p.

⁸ SCHINDLER, KARL-HEINZ: *Justinians Haltung zur Klassik: Versuch einer Darstellung an Hand seiner Kontroversen entscheidenden Konstitutionen*, Köln – Graz, 1966. 147–149. pp.

⁹ SOLINAS, GUIDO P.: *A proposito dell' arbitrium boni viri*, in: GROSSO, GIUSEPPE (szerk.): *Studi in onore di Gaetano Scherillo II*, Milano, 1972. 539. p.

egyét. Másrészt C. Cassius Longinus, aki szabiniánus volt, a prokuliánus Labeo véleményét támogatta. Harmadrészt Proculus egyetértett A. Ofiliusszal, a Kr. e. I. századi, preklasszikus jogtudóssal, C. Ateius Capito tanítójával, a szabiniánus iskola későbbi névadójával.¹⁰ Továbbá a forrásban egyáltalán nem találkozunk az iskolavitákat jelző szokásos *nostri praeceptores – diversae scholae auctores* gaiusi kifejezéspárral sem.¹¹

Kübler,¹² Falchi,¹³ Thomas,¹⁴ Torrent,¹⁵ Scarrano Ussani¹⁶ valamint legújabban Leesen¹⁷ álláspontja szerint a szövegben szó sincs iskolavitáról, Gaius egyszerűen csak különböző jogtudósok egymásnak ellentmondó nézeteiről számol be.

Véleményem szerint a fenti forrás korántsem egy újabb – a klasszikus kori jogiskolák közötti mélyenszántó – vitakérdésre utal, ehelyett sokkal inkább bizonyítja azt, hogy a szabiniánus és prokuliánus iskola képviselői közötti ellentét mégsem volt olyan éles, ahogy azt korábban – a „Jagd nach Klassikerkontroversen“ jegyében – számos romanista feltételezte.¹⁸

2.3. A klasszikus kori álláspontok

A Gaius által idézett korai klasszikus jogtudósok közül Labeo és Cassius véleménye szerint, amennyiben a felek harmadik személyt bíznak meg a vételár megállapításával, az nem elégíti ki a határozott ár követelményét. Így az ügylet nem tekinthető adásvételi szerződésnek, és bármiféle joghatás kiváltására alkalmatlan (...*negavit ulla vim hoc negotium habet*...). E két jogtudós olvasatában a *pretium certum* tehát egy konkrét, a szerződéskötés időpontjában objektíve meghatározott pénzüsszeg. Elismerik, hogy a harmadik fél által megállapított vételár a jövőben éppoly konkrét vagy meghatározott lehet, mintha kölcsönös alkufolyamatuk eredményeképpen a felek rögzítenék azt. Nem hagyták azonban figyelmen kívül ama tényt sem, hogy a *pretium* Titius által történő meghatározása későbbi esemény a szerződéskötéshez képest. Ekképpen megvan annak is az esélye, hogy a választott személy valamilyen okból kifolyólag mégsem állapítja meg a vételarat. Mivel a Titiusra bízott ármegállapítás ebben az értelmezésben részben a

¹⁰ Pomp. D. I,2,2,47. Vö. KUNKEL, WOLFGANG: *Die Römischen Juristen. Herkunft und soziale Stellung*, Graz – Wien – Köln, 1967² (repr. Köln – Weimar – Wien 2001), 114–115. pp.

¹¹ Vö. LEESEN, TESSA G.: *Gaius Meets Cicero. Law and Rhetoric in the School Controversies*, Leiden, 2010. 214. p.

¹² KÜBLER, BERNHARD: s. v. *Rechtsschulen*, in: PAULY, AUGUST – WISSOWA, GEORG – KROLL, WILHELM: *Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft* (RE) 2.1, Stuttgart, 1890–1978. 380–394. col.

¹³ FALCHI, GIAN L.: *Le controversie tra Sabiniani e Proculiani*, Milano, 1981. 263–267. pp.

¹⁴ THOMAS, JOSEPH A. C.: *The Institutes of Justinian. Text, Translation and Commentary*, Oxford, 1975. 231. p.

¹⁵ TORRENT, ARMANDO: '*Pretium certum*'. *Determinación del precio 'per relationem'*. *Bullettino dell'Istituto di Diritto Romano «Vittorio Scialoja»* (BIDR) (98–99) 1995–6, 105. p.

¹⁶ SCARANO USSANI, VINCENZO: *L'ars dei giuristi: considerazioni sullo statuto epistemologico della giurisprudenza romana*, Torino, 1997. 80⁸⁴. p.

¹⁷ LEESEN 2010, 213¹¹². p.

¹⁸ Vö. SCHILLER, ABRAHAM A.: *Jurists' Law*. *Columbia Law Review* (CLR) (58) 1958, 1233. p. továbbá BESSENYŐ András: *Római magánjog. A római magánjog az európai jogi gondolkodás történetében*, Budapest – Pécs, 2010⁷. 49–50. pp.

felek által nem befolyásolható külső körülménytől is függ, így az ilyen vételár nem meghatározott, és nem felel meg a *pretium certum* definíciójának.

Ofilius és követője, Proculus viszont azon az állásponton volt, hogy amennyiben a felek megegyeznek egy harmadik személyt illetően, akire rábízzák a *pretium* megállapítását, ez az ármeghatározás éppen olyan hatályú, mintha maguk a szerződő partnerek végeznék el azt. A vételár ebben az esetben is *certum*, ezért az adásvétel érvényesen létrejönnek tekinthető (...*et eam emptionem et venditionem*...). Utóbbi jogtudósok értelmezésében tehát a határozott ár követelménye nem korlátozódik a szerződéskötéskor meghatározott vételárra, az későbbi időpontban is megvalósulhat. Ofilius és Proculus eszerint a *pretium certum*ot olyan pénzösszegként definiálhatta, amelyért valamit vásároltak egy adásvételi szerződés keretében, és amely meghatározott, vagy egy jövőbeni esemény következtében meghatározható lesz. A harmadik fél által megállapított vételár e definíciónak megfelel, így a két szerződő fél közötti ügylet egyértelműen adásvételként minősíthető.

3. A vita lezárása – a harmadik személy általi ármeghatározás a justinianusi jogban

A harmadik személy általi vételár-megállapítást előírányzó szerződés érvényességével kapcsolatban felmerült, a preklasszikus-klasszikus jogtudomány által nyitva hagyott vitakérdést – egyfajta *media sententia*ként¹⁹ – végül csak Justinianus egy 530-ból származó döntvénye²⁰ rendezte az alábbiak szerint.

C. 4,38,15 pr.–3 (*Imp. Iustinianus A. Iuliano pp.*): *Super rebus venundandis, si quis ita rem comparavit, ut res vendita esset, quanti Titius aestimaverit, magna dubitatio exorta est multis antiquae prudentiae cultoribus. 1. Quam decedentes censemus, cum huiusmodi conventio super venditione procedat 'quanti ille aestimaverit', sub hac condicione stare venditionem, ut, si quidem ipse qui nominatus est pretium definierit, omnimodo secundum eius aestimationem et pretia persolvi et venditionem ad effectum pervenire, sive in scriptis sive sine scriptis contractus celebretur, scilicet si huiusmodi pactum, cum in scriptis fuerit redactum, secundum nostrae legis definitionem per omnia completum et absolutum sit. 2. Sin autem ille vel noluerit vel non potuerit pretium definire, tunc pro nihilo esse venditionem quasi nullo pretio statuto: nulla coniectura, immo magis divinatione in posterum servanda, utrum in personam certam an in viri boni arbitrium respicientes contrahentes ad haec pacta venerunt, quia hoc penitus impossibile esse credentes per huiusmodi sanctionem expellimus. 3. Quod et in huiusmodi locatione locum habere censemus.*²¹ D. k. Aug. Lampiadio et Oreste cons. [a. 530]

¹⁹ Vö. LEESEN 2010, 220–221. pp.

²⁰ A *constitutio*t a császár az első justinianusi *Codex* kiadását követően, a klasszikus kori jogtudósi anyag rendszerezésének előkészítése céljából, 530 végéig kiadott ötven döntvény (*Quinquaginta decisiones*) egyikeként bocsátotta ki. Justinianus reformrendeleteihez áttekintően I. RUGGERI, CARMELA R.: *Studi sulle Quinquaginta decisiones*, Milano, 1999. 132 p.

²¹ A justinianusi *Institutiók*ban (Inst. 3,23,1) ugyancsak helyet kapott a császári döntés. Vö. THOMAS 1975, 228–233. pp.

A vizsgált szövegben a császár – döntését megelőzően – mindenekelőtt arra a tényre utal, hogy a harmadik személy általi ármegállapítás megítélése a római jogtudósok között régóta fennálló vita tárgyát képezte (*magna dubitatio exorta est multis antiquae prudentiae cultoribus*), ekképpen súlyos bizonytalanság áll fenn az ilyen kikötést tartalmazó adásvétel érvényességét illetően. E vitát lezárandó a justinianusi döntvény a következőképp rendelkezett.

Amennyiben egy adásvétel az „amennyire ő felbecsülte az értékét” kikötést tartalmazza, a szerződés csak azzal a feltétellel állhat meg érvényesen, ha a kijelölt személy ténylegesen meghatározza a vételárat (*sub hac condicione stare venditionem, ut, si quidem ipse qui nominatus est pretium definierit*), mert ilyenkor a *pretium*ot az ő becslése szerint fizetik meg, és így az adásvétel érvénybe lép, függetlenül attól, hogy a szerződést írásba foglalással vagy anélkül teszik közzé. Természetesen ha írásba foglalják az ilyen megállapodást, akkor is csak abban az esetben, ha a császári rendelkezéseknek megfelelően a megállapodás teljes és befejezett. (1)

Ha a felek által kijelölt harmadik személy nem akarja vagy nem képes meghatározni a vételárat, az adásvételnek nincs joghatása, ugyanúgy, mintha nem lenne az ellenszolgáltatás megállapítva (*tunc pro nihilo esse venditionem quasi nullo pretio statuto*). A jövőben többé nem kérdéses az sem – emeli ki továbbá Justinianus –, hogy a szerződő felek egy konkrét személyre vagy általában egy *boni viri arbitrium*ra hagyatkozva jutottak-e erre a megállapodásra, mert ez utóbbit a császári döntés teljességgel lehetetlennek tartja, és meg is tiltja. (2)

Végül úgy rendelkezik a döntvény, hogy az adásvételi szerződésekre bevezetett szabályt, analóg módon, a hasonló kikötést tartalmazó bérleti szerződéseknél is alkalmazni kell (*Quod et in huiusmodi locatione locum habere censemus*).²² (3)

4. A harmadik személy általi ármegállapítás hatálya és tartalma

4.1. Problémafelvetés – konstitutív vagy deklaratív hatály?

A *pretium*nak harmadik személy közreműködésével történő meghatározását célzó megállapodással kapcsolatban szükségesnek látszik megválaszolni azt a kérdést is, hogy vajon milyen hatállyal történik ilyenkor az ármegállapítás, és ezzel szoros összefüggésben, mennyiben kötelező a döntés a felekre: a *pretium* meghatározása a kijelölt személy szabad belátására van bízva, vagy csupán *boni viri arbitratu* dönthet?

Mindenekelőtt rögzítendő, hogy a vizsgált árklauzula mellett megkötött adásvételről csak abban az esetben beszélhetünk, ha a felek magának a vételárnak – mintegy konstitutív hatályú – meghatározása céljából veszik igénybe a harmadik személy közreműködését az ügyletkötés során. Előfordulhat ugyanis, hogy a szerződő partnerek – lévén maguk nem rendelkeznek ahhoz elégséges ismerettel²³ – csupán a *res venalis* értékének,

²² A *locatio conductio*nál hasonlóképp vitatott volt a klasszikus jogtudományban, hogy meghatározhatja-e harmadik személy a bérleti díjat. Justinianus az adásvételi szerződésekre megállapított szabályt rendeli alkalmazni a bérlet esetén is. L. Inst. 3,24,1. Vö. JUSZTINGER JÁNOS: *Az emptio venditio és a locatio conductio határain: vételár vagy bérleti díj?* Jogtörténeti tanulmányok (JT) (9) 2008, 234–235. pp.

²³ BECHMANN, AUGUST: *Der Kauf nach gemeinem Recht II*, Erlangen, 1884. (repr. Aalen, 1965.) 344. p. praktikus, gyakorlati okot is említ harmadik személynek az ármeghatározás során történő igénybevételeit ille-

azt meghatározó lényeges tulajdonságainak (például nemesfémtartalmának, minőségének) megállapítása érdekében fordulnak egy rajtuk kívül álló, szakértő személyhez. Az általa – egyfajta deklaratív hatállyal – megállapított érték nyilvánvalóan nem maga a vételár, csupán befolyásoló faktora lehet a felek által közösen meghatározott *pretium*nak. Ha ez utóbbi módon működik közre egy szakértő a vételár megállapítása során, természetesen szóba sem jöhet a feltételes adásvétel kérdése, a felkért személy közlésével nem perfektuálódik az ügylet, a *certum pretium* követelménye csak a szerződő partnereknek a vételár tekintetében hozott konszenzuson alapuló döntésével teljesülhet.

Merőben más a helyzet konstitutív hatályú vételár-megállapításnál: ilyenkor mindaddig nem beszélhetünk *emptio perfectá*ról, amíg a harmadik személy nem határozza meg a vételárat, így nem is következhetnek be az ehhez fűződő jogkövetkezmények.

A vizsgált szövegek alapján felmerülő további fontos kérdés, hogy mennyiben kötelező a harmadik személy által meghatározott *pretium* a felekre: ha csak a klasszikusok közötti vitát lezáró, fentebb ismertetett justinianusi döntvényt vesszük figyelembe, akkor azt mondhatjuk, hogy a kijelölt személy szabad belátása szerint megállapított vételár teljes egészében és tekintet nélkül a méltányosságra kötelező a szerződő partnerek számára.

...si quidem ipse qui nominatus est pretium definierit, omnimodo secundum eius aestimationem et pretia persolvi et venditionem ad effectum pervenire...²⁴

A császár rendelkezése szerint ugyanis, ha a megnevezett a *pretium*ot meghatározza, mindenben az ő döntése szerint kell azt megfizetni és az eladást teljesíteni.²⁵

Hasonlóképp foglal állást az *Institutiók*ban: ...omnimodo secundum eius aestimationem et pretium persolvatur et res traditur...²⁶ E szöveg alapján ugyancsak mindenben a harmadik személy becslése szerint kell a vételárat is megfizetni és a dolgot is szolgáltatni.

A justinianusi források tehát nem igazítanak el egyértelműen: az *omnimodo secundum eius aestimationem* látszólag arra utal, hogy a harmadik személy szabad belátása alapján dönthet, kénye-kedve szerinti vételárat meghatározva.²⁷ A kérdésre, hogy mindez egyáltalán összeegyeztethető-e az adásvétel *bonae fidei* jellegével, vagy az minden esetben megköveteli a kijelölt személy méltányos döntését, más – az *emptio venditio*val kapcsolatos – fragmentumban sem kapunk konkrét választ.

4.2. Analóg eset a *locatio conductio* köréből

Ahogy azt Cato *De agri cultura* című művében²⁸ megörözt szerződési formulák²⁹ bizonyítják, a *locatio conductio*val kapcsolatban már a köztársaság idején szokás volt a bér-

tően: a szerző álláspontja szerint az ókorban a nagy területi eltérések adott áru vételárát tekintve is indokolhatók egy bizalmi ember segítségét a távollevők közti adásvétel lebonyolítása során.

²⁴ C. 4,38,15.

²⁵ Ugyanez a terminológia jelenik meg a *locatio conductio* vonatkozásában a *Digestá*ban. L. Gai. D. 19,2,25 pr.

²⁶ Inst. 3,23,1.

²⁷ Hasonlóképp a *locatio conductio*nál Gai. D. 19,2,25 pr.

²⁸ M. Porcius Cato (234–149) *De agri cultura* címmel, a Kr. e. II. században megjelent, az itáliai földbirtokosok kézikönyvévé vált művéhez l. THIELSCHER, PAUL: *Des Marcus Cato Belehrung über die*

leti szerződést³⁰ úgy megkötni, hogy az esetlegesen bekövetkező károk – a bérleti díjból történő megfelelő levonással – egy a felek által választott *bonus vir* mérlegelése, becslése (*boni viri arbitrato*) alapján téríttessenek meg.³¹

Az olajbogyó szedésére vonatkozó megállapodás (*lex oleae legendae*)³² catói formulájának témánk szempontjából releváns – Thielscher által rekonstruált³³ – szövege a következő.

Cato agr. 144,2–3: (2) *Qui oleam legerint, omnes iuranto ad dominum aut ad custodem sese oleam non subripuisse neque quemquam suo dolo malo ea oletate ex fundo L. Manli. Qui eorum non ita iuraverit, quod is legerit omne, pro eo argentum nemo dabit neque debebitur. Oleam cogi recte satis datu arbitrato L. Manli. Scalae ita, uti datae erunt, ita reddito, nisi quae vetustate fractae erunt; si non erunt, reddet eaeque viri boni arbitrato deducuntur.*(3) *Si quid redemptoris opera domino damni datum erit, resolvito; id viri boni arbitrato deducetur. Legulos, quot opus erunt, praebeto et strictores. Si non praebuerit, quanti conductum erit aut locatum erit, deducetur; tanto minus debebitur. De fundo ligna et oleam ne deportato. Qui oleam legerit qui deportarit, in singulas deportationes s(estertii) n(ummi). Il deducuntur neque id debebitur.*

Cato formulája alapján az olajbogyót szedőknek meg kell esküdniük a tulajdonos vagy a felvigyázó előtt, hogy a szüreten sem ők, sem a szándékos magatartásuk következtében más nem lopott olajat a birtokról. Annak, aki nem hajlandó esküt tenni, senki nem tartozik fizetni. A termést rendesen kell leszedni, és erre nézve a tulajdonos rendel-

Landwirtschaft, Berlin, 1963. 399 p.; FLACH, DIETER: *Römische Agrargeschichte. Handbuch der Altertumswissenschaft. Alter Orient – Griechische Geschichte – Römische Geschichte III*, München, 1990⁹. 145–146. pp. A hazai irodalomból I. MARÓTI EGON: *Cato és a 'De agri cultura'*, in: KUN JÓZSEF (ford): M. Porcius Cato: A földművelésről. Latinul és magyarul, Budapest, 1966. 1–69. pp.; MARÓTI EGON: *Az itáliai mezőgazdasági ártermelés kibontakozása*, Budapest, 1981. 141. p.; legújabban: ADAMIK TAMÁS: *Római irodalom. A kezdetektől a nyugatrómai birodalom bukásáig*, Pozsony, 2009. 125–129. pp.

²⁹ Cato egyebek mellett fontos szaktanácsokkal, ajánlásokkal látja el olvasóját a mezőgazdasági munkák elvégzésével, a termékek értékesítésével kapcsolatos szerződések (*locatio conductio, emptio venditio*) jogi vonatkozásait illetően is. E szerződési mintákról általában I. BEKKER, ERNST I.: *Über die leges locationis bei Cato de rustica*. ZRG RA 3 (1864), 416–445. pp.; LÜBTOW, ULRICH VON: *Catos leges venditioni et locationi dictae*, in: KRÓKOWSKI, GEORGIUS – STEFFEN, VICTOR – STRZELECKI, LADISLAUS (szerk.): EOS 48/3, Symbolae Raphaeli Taubenschlag dedicatae III, Vratislavae – Varsaviae, 1957. 227–441. pp. A borvétellel kapcsolatos catói formuláról (Cato agr. 148) a legújabb hazai irodalomból I. JAKAB ÉVA: *Borvétel és kockázat. Jogtudomány és jogélet a Római Birodalomban*, Budapest, 2011. 65–77. pp.; JAKAB ÉVA: *Forum vinarium: Cato és a borpiac az ókori Rómában*, in: JAKAB ÉVA (szerk.): *Római jog és a magánjog fejlődése Európában. Tanulmányok Molnár Imre 75. születésnapjára*, Szeged, 2011. 67–88. pp.; JAKAB ÉVA: *Humanizmus és jogtudomány. Brissoniusz szerződési formulái I*, Szeged, 2013. 209–216. pp.

³⁰ A konkrét esetben az olajbogyó szedésére és az olajütésre, olajsajtoltásra vonatkozó *locatio conductio operis*. A mezőgazdasági munkák végzésére irányuló római vállalkozási szerződés catói formuláiról I. PÓKECZ KOVÁCS ATTILA: *A locatio conductio operis eredete*. Jura (8/1) 2002, 81. p.; PÓKECZ KOVÁCS ATTILA: *Locatio conductio operis*, PhD-értekezés, Pécs, 2006. 211–216. pp.

³¹ L. MILOTIĆ, IVAN: *Competence of Roman Arbitrator in Rendering the Decision*. Croatian Arbitration Yearbook (CAY) (18) 2011, 107. p. Vö. MOLNÁR IMRE: *A római magánjog felelősségi rendje*, Szeged, 1993. 48–49. pp.

³² Vö. LÜBTOW 1957, 257–269. pp.

³³ Vö. THIELSCHER 1963, 343–353. pp.

kezése alapján szükséges biztosítékot adni. A munkavégzés céljára átadott létrákat úgy kellett visszaadni, ahogy azokat a vállalkozó a megrendelőtől kapta, kivéve a régiakat, ha azok összetörték. Amennyiben a *locator* nem adná vissza a létrákat, azok ellenértékét egy *bonus vir* mérlegelése alapján (*boni viri arbitratu*) levonják a *merces*ből.³⁴

Ugyanezt erősíti meg Cato a következő, az olajsajtoltásra (olajütésre) vonatkozó megállapodás (*lex oleae faciundae*) kapcsán.

Cato agr. 145,3: *Qui eorum non ita iuraverit, quae eius par serit, omne deducetur neque debebitur. Socium nequem habeto, nisi quem dominus iusserit aut custos. Siquid redemptoris opera domino damni datum erit, viri boni arbitratu deducetur...*

A formula szerint, aki nem teszi le az esküt, attól az egész ráeső részt le kell vonni, és az nem jár neki. A vállalkozónak nem lehet más társa, csak az, akit a tulajdonos vagy a felvigyázó kijelöl. Ha pedig a *redemptor* a munka közben a tulajdonosnak valamilyen kárt okozott, ennek összegét tőle *boni viri arbitratu* le kell vonni.

A catói szövegekben ugyan *expressis verbis* nincs szó az ellenszolgáltatás harmadik személy általi meghatározásának lehetőségéről, de kétségtelenül bizonyítják, hogy károkozás esetén a bérleti díj arányos leszállítását már *boni viri arbitratu* kellett elvégezni. Az esetleges visszaélések, önkényes *merces*-csökkentések elkerülése érdekében tehát egy olyan *bonus vir* döntése alapján határozták meg a vállalkozói díjból levonandó összeget, akiben mindkét fél megbízhatott.³⁵

Hangsúlyozandó, hogy természetesen a „*quanti Titius rem aestimaverit*” árklauzula esetén a szerződő partnerek nem egy fennálló jogvitájuk rendezése érdekében, hanem a szerződés megkötésekor, annak egy lényeges elemének meghatározása céljából veszik igénybe a harmadik személyt, ekképpen az magától értetődően sem egy szakértői, becslő feladatokat ellátó esküdtbírónak (*arbiter datus*), sem a felek speciális megállapodásával (*compromissum*)³⁶ felkért választottbírónak (*arbiter ex compromisso*) nem tekinthető.³⁷ Amint azt fentebb láttuk, éppen ezért nem is kötelezhető a döntés meghozatalára, azaz a vételár megállapítására a felek által kijelölt személy.³⁸

³⁴ Ahogy azt FÖLDI ANDRÁS: *Másért való felelősség a locatio conductiánál*. Jogtudományi Közlöny (JK) (56) 2001, 29–30. pp. kiemeli, ebből a szempontból irreleváns, hogy a vállalkozó vagy a munkásai okozták-e a kárt. Ha a *redemptor* munka közben a tulajdonosnak valamilyen kárt okozott, azt úgyszintén *boni viri arbitratu* le kell vonni a béréből.

³⁵ Vö. GEORGESCO, VALENTIN A.: *Essai d'une théorie générale des 'leges privatae'*, Paris, 1932. 135–136. pp.; LÜBTOW 1957, 273–282. pp.; MAYER-MALY, THEO: *Locatio conductio. Eine Untersuchung zum klassischen römischen Recht*, Wien – München, 1956. 84. p.; KAUFMANN, HORST: *Die altrömische Miete*, Köln – Graz, 1964. 185. és 246. p.; MOLNÁR IMRE: *Fejezetek a klasszikus kori locatio conductio köréből*, Szeged, 1982. [AUSz 29/2], 25. p.; TORRENT 1995, 98. p.

³⁶ Vö. ZIMMERMANN, REINHARD: *The Law of Obligations*, Cape Town, 1990. 514. p.

³⁷ Vö. FÖLDI ANDRÁS – HAMZA GÁBOR: *A római jog története és institúciói*, Budapest, 2013¹⁸. 161.–és 542. p. A római *arbiter* típusaihoz, hatásköreihez legújabban I. MILOTIĆ 2011, 99–114. pp.

³⁸ Ellentétben az *arbiter ex compromisso*val, akit a *receptum arbitrii* alapján a prétor kötelezhetett a döntésre. A *receptum* fogalmához I. FÖLDI ANDRÁS: *Kereskedelmi jogintézmények a római jogban*, Budapest, 1997. 88–116. pp.

4.3. Analóg eset a *societas* köréből

Nem lehet azonban véletlen, hogy a *Digesta* 17. könyvének, a *societas*ról szóló 2. titulusába illesztett alábbi – a társak részesedési arányának harmadik személy általi megállapításáról értekező – fragmentumban Proculus a modern kereskedelmi jogban jelentős szerepet játszó választottbíráskodás³⁹ római jogi gyökerének tekinthető *arbiter ex compromisso*⁴⁰ személyére is utal. A római választottbíró ugyanis nem feltétlenül a törvények, a tételes jog előírásai, hanem mindenekelőtt az általános jog- és igazságérzete alapján ítélkezett.⁴¹ Döntése a felekre minden esetben kötelező volt, ellene pedig – lévén *res iudicata*nak minősült – nem volt jogorvoslat.⁴²

Proculus D. 17,2,76 (*libro 5 epistularum*): *Societatem mecum coisti ea condicione, ut Nerva amicus communis partes societatis constitueret: Nerva constituit, ut tu ex triente socius esses, ego ex besse: quaeris, utrum ratum id iure societatis sit an nihilo minus ex aequis partibus socii simus. Existimo autem melius te quaesitum fuisse, utrum ex his partibus socii essemus quas is constituisset, an ex his quas virum bonum constituere oportuisset. Arbitrorum enim genera sunt duo, unum eiusmodi, ut sive aequum sit sive iniquum, parere debeamus (quod observatur, cum ex compromisso ad arbitrum itum est), alterum eiusmodi, ut ad boni viri arbitrium redigi debeat, etsi nominatim persona sit comprehensa, cuius arbitrato fiat.*⁴³

Amint az közismert, a társasági szerződéssel kapcsolatban már a klasszikusok között sem volt vitás, hogy harmadik személy – sőt, ahogy azt korábban láttuk, akár az egyik *socius*⁴⁴ – is meghatározhatja a társak részesedési arányát a társaság működéséből származó hasznokban és hozzájárulását a felmerült költségekhez. Az idézett – az interpolációkritika által ugyancsak támadott⁴⁵ – fragmentumban Proculus egy olyan társaságról ír, melyet a felek azzal a kikötéssel alapítottak, hogy a részesedési hányadokat egy harmadik személy – a társak közös barátja, Nerva – fogja meghatározni. A kijelölt személy az arányokat 1/3–2/3 részben állapította meg. Proculus szerint magától értetődő, hogy a társaság abban az esetben is érvényesen létrejön, ha a felek a vagyoni hozzájárulás és a részesedési arányok meghatározását harmadik személyre bízák.

Ezért ennél fontosabb kérdés, hogy a feleknek a felkért személy szabad belátása szerint meghozott döntéséhez – amint az a *compromissum* alapján választott *arbiter* esetén

³⁹ A témakörhöz áttekintően, jogösszehasonlító elemzésben a legújabb hazai irodalomból I. BOÓC ÁDÁM: *A nemzetközi kereskedelmi választottbíráskodás. A választottbíró megválasztása és kizárása*, Budapest, 2009. 413 p.; továbbá KECSKÉS LÁSZLÓ: *A választottbíráskodás történeti alapjai*, Jura (17/1) 2011a, 50–67. pp.; KECSKÉS LÁSZLÓ: *A választottbíráskodás történeti alapjai*, Magyar Jog (MJ) (58/7) 2011, 385–396. pp.

⁴⁰ A választottbíráskodásról a római magánjogban áttekintően I. KASER, MAX – HACKL, KARL: *Das römische Zivilprozessrecht*, München, 1996². 639–644. pp. Az *arbiter ex compromisso* hatásköreiről I. MILOTIĆ 2011, 109–113. pp.

⁴¹ Vö. KECSKÉS 2011a, 53. p.

⁴² Vö. FÖLDI – HAMZA 2013, 542. p.

⁴³ A fragmentumhoz I. KRAMPE, CRISTOPH: *Proculi epistulae: Eine frühklassische Juristenschiff*, Karlsruhe, 1970. 33–34. pp.; SOLINAS, GUIDO P.: *A proposito dell' arbitrium boni viri*, in: GROSSO, GIUSEPPE: *Studi in onore di Gaetano Scherillo II*, Milano, 1972. 545. p.

⁴⁴ L. Pomp. D. 17,2,6.

⁴⁵ A kapcsolódó irodalomról I. KASER, MAX: *Das römische Privatrecht I*, München, 1971². 491²⁴. p.

megfigyelhető⁴⁶ – annak méltányosságára tekintet nélkül (*sive aequum sit sive iniquum*), tehát minden esetben tartaniuk kell-e magukat, vagy csupán akkor, ha méltányos és tisztességes döntést hoz (*arbitrium viri boni*). Proculus a feltett kérdést a következőképp válaszolja meg.

Proculus D. 17,2,78 (*libro 5 epistularum*): *In proposita autem quaestione arbitrium viri boni existimo sequendum esse, eo magis quod iudicium pro socio bonae fidei est.*

A jogtudós álláspontja szerint tehát – tekintettel a társasági szerződésből eredő kötelelem *bonae fidei* jellegére – a felkért harmadik személynek, a társak részesedési arányának meghatározása során *boni viri arbitratu* kell eljárnia.⁴⁷

4.4. Értékelő megállapítások

Ugyan az *emptio venditio*-ra vonatkozó primer forrás nem áll rendelkezésre, de – a *locatio conductio* és a *societas* köréből vett analóg eseteket is figyelembe véve – álláspontom szerint az adásvétel *bonae fidei iudicium* jellegéből következően a felek által a vételár megállapítására felkért harmadik személytől is egyértelműen az adott jogviszonyban elvárható korrekt, tisztességes döntést (*arbitrium viri boni*) kívánja meg. Amint azt Földi is kiemeli,⁴⁸ a *quidquid dare facere oportet ex fide bona*-klauzulában az objektív értelemben felfogott *bona fides*⁴⁹ mint a *bonus vir* magatartásához igazított mérték értelmezendő. E garanciára szükség is volt, mert a szerződő partnerek nem csupán a vételárat befolyásoló faktorként kötelesek figyelembe venni az általa meghatározott árat, hanem az maga a *pretium*. Annak pedig nem kellett megfelelnie maradéktalanul a *merx* értékének, így igazságossága még a felek által közösen kialakított vételár esetén is megkérdőjelezhető volt.⁵⁰ A *bonus vir* magatartásához igazított objektív mérce hiányában ezért nem is lehetett volna mihez viszonyítani az ár megállapítás méltányosságát. A felkért harmadik személy által meghatározott vételár tehát csak akkor tekinthető a felekre kötelezőnek, ha nem önkényesen, szabad belátása szerint határozott, hanem kizárólag objektív kritériumokat szem előtt tartva, méltányosan és tisztességesen eljárva korrekt döntést hozott.

⁴⁶ Ulp. D. 4,8,27,2. Mindazonáltal megjegyzendő, hogy a választottbíróként megválasztott személlyel szemben is alapvető elvárás volt, hogy az ügyet tisztességesen – mai fogalmaink szerint független és pártatlan módon – lássa el, ezért e tekintetben a választottbírónak is a *bonus vir* erkölcsi kategóriájának megfelelő módon kellett eljárnia. Vö. BOÓC 2009, 15. p.; továbbá KECSKÉS 2011a, 53. p.

⁴⁷ Vö. TORRENT 1995, 100–101. pp. Önkényes meghatározás esetén pedig bírósághoz lehetett fordulni az igazságos arány megállapítása érdekében. L. Paul. D. 17,2,79.

⁴⁸ FÖLDI ANDRÁS: *A jóhiszeműség és tisztesség elve. Intézménytörténeti vázlat a római jogtól napjainkig*, Budapest, 2001. 17. p.

⁴⁹ A *bona fides* dualizmusáról az újabb irodalomban l. FÖLDI ANDRÁS: *Osservazioni intorno al c.d. dualismo della 'bona fides'*, in: Russo Ruggeri, Carmela (szerk.): *Studi in onore di Antonino Metro II*, Milano, 2010. 483–507. pp.

⁵⁰ L. erről részletesebben JUSZTINGER 2012, 125–165. pp.

5. A megállapodás dogmatikai szerkezete

5.1. Problémafelvetés – ügyleti feltétel vagy *pactum adiectum*?

Jóllehet a római jogtudósok kazuisztikus és keresetjogias szemléletmódjától távol állt az efféle elméleti kérdésfeltevés, talán – az anakronizmus veszélyével is – érdemes közelebbről megvizsgálni a harmadik személy általi ármeghatározás kikötését magába foglaló adásvételi szerződés dogmatikai szerkezetét, azaz röviden foglalkozni a „ *quanti Titius rem aestimaverit*” árklauzula minősítésével.

Ami a korai klasszikus jurisperitusok álláspontját illeti, tekintettel arra, hogy a Labeo-Cassius és Ofilius-Proculus kontroverziáról tudósító Gaius-szöveg⁵¹ nem foglal állást a vitában, a felek által választott árklauzula dogmatikai minősítése sem egyértelmű. A szűkszavú forrás alapján éppúgy beszélhetnénk egy felfüggesztő feltétel mellett megkötött adásvételről, mint egy az *emptio venditió*hoz kapcsolódó, azzal egyidejűleg megkötött *pactum adiectum*ról. Ebből adódóan az sem dönthető el világosan, hogy a kontraktus érvényességét vagy hatályát befolyásolja-e a felek által kijelölt harmadik személy nyilatkozata, illetve annak elmaradása.

5.2. Szakirodalmi álláspontok

A fentiekből következően a *quanti Titius rem aestimaverit* árklauzula dogmatikai minősítését illetően a romanisztikában is megoszlanak az álláspontok.

Így Zimmermann szerint Labeo és Cassius megpróbálta elkerülni egy olyan adásvételi szerződés elismerését, amely egy későbbi időpontban érvénytelenné válhat, ha a harmadik fél nem hajlandó vagy nem képes kikötni a vételárat. Ofilius és Proculus viszont azért engedte, hogy a vételárat harmadik személy állapítsa meg, mert tiszteletben akarták tartani a felek azon kívánságát, hogy ne nekik maguknak kelljen megállapítani az árat, hanem egy pártatlan harmadik félnek.⁵²

A régebbi irodalomban Schindler, valamint újabban Nelson és Manthe egy másik magyarázatot javasolnak. Álláspontjuk szerint Proculus felfüggesztő feltételnek (*condicio suspensiva*) tekintette a *quanti Titius rem aestimaverit* kikötést, ekképpen a szerződés hatályát érintette az árklauzula. Ebben az értelmezésben tehát az adásvétel érvényesen létrejött, s amint a felek által kijelölt harmadik személy teljesíti a feltételt azáltal, hogy megállapítja a vételárat, a kontraktus hatályossá is válik. Labeo és Cassius viszont nyilvánvalóan nem tekinthetett feltételként az árklauzulára, mert nézetük szerint egy ilyen megállapodással kötött adásvételnek nem lehet semmilyen joghatása. A szerzők véleménye alapján, utóbbi juristák ezért valószínűleg *pactum adiectum*ként kezelték a harmadik személy általi ármeghatározást célzó kikötést.⁵³ Annak érdekében, hogy a *pactum adiectum* érvényes legyen, annak a szerződésnek is érvényesnek kell lennie, amelyhez kapcsolódik, ezen kontraktus érvényességét viszont nem lehet függővé tenni egy mellékegyezménytől. Mivel az adásvétel érvényes létrejöttének nélkülözhetetlen

⁵¹ Gai. 3,140.

⁵² ZIMMERMANN 1990, 254. p.

⁵³ SCHINDLER 1966, 147–148. pp.; NELSON, HEIN L. W. – MANTHE, ULRICH: *Gai Institutiones III* 88–181. *Die Kontraktsoptionen – Text und Kommentar*, Berlin, 1999. 259–261. pp.

eleme, hogy a vételárat mindentől függetlenül meghatározzák, ebben az esetben a szerződés érvénytelen, mert tulajdonképpen hiányzik a *pretium*. Így tehát az alapszerződéshez kapcsolódó *pactum adiectum* sem lehet érvényes.⁵⁴

Az újabb hazai irodalomban Siklósi a vizsgált Gaius-helyet elemezve úgy véli, hogy a forrásban a harmadik személy részéről történő vételár-megállapítás az ügylet felfüggesztő feltételének tekintendő, melynek beállításától nem csupán a szerződés hatálya, hanem annak létrejötte is függ. A szerző értelmezésében tehát, ha a felek harmadik személyre bízák a *pretium* meghatározását, és ő elmulasztja ezt, az adásvétel *ex post facto* megghiúsul, azaz – mint *emptio imperfecta* – létre sem jön.⁵⁵

5.3. Értékelő megállapítások

Véleményem szerint a klasszikus jogtudósoknak a harmadik személy általi ármeghatározással kapcsolatos, egymással szembenálló tézisei mögött korántsem a felek által választott árklauzula eltérő dogmatikai minősítése húzódik meg. Természetesen ennek alátámasztására nem elegendő pusztán annak a konstataciója, hogy az ilyesfajta elméleti kérdésfelvetés nyilvánvalóan távol állt a gyakorlati igényű római jogtudósoktól, mindezekelőtt a rendelkezésünkre álló primer forrásanyagot szükséges áttekinteni.

A biztos állásfoglalást megnehezíti, hogy az adásvétellel összefüggésben egyetlen olyan szöveghelyet sem találunk, mely egyértelmű választ adna a *quanti Titius rem aestimaverit* kikötés dogmatikai minősítésével kapcsolatos kérdésre.

A gaiusi *Institutiók*ban, az előzőekben már bemutatott, szüksézáú, csupán a kontroverziáról tudósító forráshely⁵⁶ mellett, a *locatio conductio* vonatkozásában kerül elő újra a kérdés.

Gaius, 3,143: *Unde si alieno arbitrio merces permissa sit, velut quanti Titius aestimaverit, quaeritur, an locatio et conductio contrahi.*

Gaius szerint az, hogy létrejön-e a *locatio conductio*, ha a felek a *merces* meghatározását harmadik személyre bízták, kérdéses. A jogtudós tehát itt is adós marad a válaszzal: a feltételes adásvétel és bérlet megkötésének lehetőségére csupán később, a viadalra átadott gladiátorok esetét bemutatva utal.⁵⁷

A vizsgált árklauzulával kapcsolatos klasszikus vitának a *Digestá*ban sem találjuk nyomát.⁵⁸ A justinianusi kompilátorok ugyanis egyetlen olyan, a harmadik személy általi ármeghatározás témakörét tárgyaló fragmentumot sem tartottak szükségesnek megőrizni, amely beszámolna az egymásnak ellentmondó jogtudósi álláspontokról. Mindez

⁵⁴ NELSON – MANTHE 1999, 260. p.

⁵⁵ SIKLÓSI IVÁN: A „nemlétező szerződés” létjogosultságának kérdésköréhez a római jogban. Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae (AUB) (45) 2008, 107. p.

⁵⁶ Gai. 3,140

⁵⁷ Gai. 3,146. Az adásvétel és a dologbérlet elhatárolása kapcsán oly sok romanistát foglalkoztató híres forráshelyhez I. JUSZTINGER 2012, 176–179. pp.

⁵⁸ A következő paulusi fragmentum csupán általánosságban jegyzi meg, hogy mind az adásvétel, mind bérleti szerződés feltételéhez köthető: Paul D. 19,2,20,1: *Sicut emptio, ita et locatio sub conditione fieri potest.*

a kodifikációt megelőzően kiadott, a vitát véglegesen lezáró justinianusi döntvény⁵⁹ fényében érthető is.

Az eddigi fejtegetéseink nyomán különösen szembetűnő a következő, Gaiustól – az *edictum provinciale* szövegéhez írt kommentár X. könyvéből – a *Digesta locatio conductiō*ról szóló titulusa alá felvett fragmentum. Míg ugyanis Gaius az *Institutiō*iban csupán a kérdésfeltevésig jutott, és tartózkodott attól, hogy állást foglaljon a vitában, ebben a forrásban egyértelműen feltételes ügyletként kezeli a harmadik személy általi *merces*-meghatározást célzó megállapodást.

Gaius D, 19,2,25 pr. (*libro 10 ad edictum provinciale*): *Si merces promissa sit generaliter alieno arbitrio, locatio et conductio contrahi non videtur: sin autem quanti Titius aestimaverit, sub hac condicione stare locationem, ut, si quidem ipse qui nominatus est mercedem definierit, omnimodo secundum eius aestimationem et mercedem persolvi oporteat et conductionem ad effectum pervenire: sin autem ille vel noluerit vel non potuerit mercedem definire, tunc pro nihilo esse conductionem quasi nulla mercede statuta.*

A gaiusi forrás szerint, amennyiben a bérleti díj megállapítását általában egy harmadik személyre bízák, a felek megállapodása nem tekinthető *locatio conductiō*nak. Ha azonban konkrétan megjelölik azt a személyt, akinek a becslést el kell végezni, a bérlet mintegy azzal a feltétellel áll csak meg érvényesen (*sub hac condicione stare locationem*), amennyiben a megnevezett megállapítja a *mercest* (*si quidem ipse qui nominatus est mercedem definierit*). Ha viszont a harmadik személy nem tud vagy nem akar nyilatkozni, a szerződés érvénytelen, ugyanúgy, mintha nem határozták volna meg a bérleti díjat.

A fragmentum azonos terminológiát alkalmaz (*quanti Titius aestimaverit, sub hac condicione stare locationem*), mint a justinianusi szövegek (*quanti ille aestimaverit, sub hac condicione stare venditionem*)⁶⁰ az adásvétel kapcsán, azaz tulajdonképpen felfüggesztő feltételnek tekinti az ügylet egy lényeges alkatrészének meghatározását. Könnyen elképzelhető tehát, hogy a D. 19,2,25 pr. alatt szereplő, Gaiusnak tulajdonított döntés valójában a justinianusi kompilátorok keze nyomát viseli magán.⁶¹ E gyanút erősítheti az a tény is, hogy a Tribonianus vezette kodifikációs bizottság tagjai – mintaként használva a harmadik személy általi ármeghatározásra vonatkozó császári döntést – már más fragmentumoknál⁶² is egy kalap alá vették a szerződés perfektuálódását az ügyleti feltétel bekövetkeztével.

⁵⁹ C. 4,38,15,1–3.

⁶⁰ C. 4,38,15 és I. 3,23,1.

⁶¹ Vö. HAYMANN, FRANZ: *Textkritische Studien zum römischen Obligationenrecht*. ZRG RA (41) 1920, 102¹. p.; BESELER, GERHARD VON: *Unklassische Wörter*, ZRG RA (56) 1936, 93. p.; SCHINDLER 1966, 147. p.

⁶² Így – amint azt DAUBE, DAVID: *Certainty of Price*, in: DAUBE, DAVID (szerk.): *Studies in the Roman Law of Sale: Dedicated to the Memory of Francis de Zulueta*, Oxford, 1959. 20. p. is kiemeli – a harmadik személy általi ármeghatározásra vonatkozó, azt feltételes adásvételként minősítő justinianusi döntés lehetett a minta a *quanti a testatore emptus est* kikötéssel megkötött adásvételről szóló Ulp. D. 18,1,37 esetén is. Ugyanilyen megfontolásból tekinti interpoláltnak BESSENYŐ ANDRÁS: *Kauf unbestimmter Mengen von Fungibilien oder Sachgesamtheiten. Kritische Bemerkungen zur romanistischen Lehre vom Kauf zukünftiger Dinge*, in: JAKAB ÉVA (szerk.): *Tanulmányok Dr. Molnár Imre egyetemi tanár 70. születésnapjára*, Szeged,

A feltevést, miszerint már a klasszikus jogtudósok egy része – így Ofilius és Proculus – ügyleti feltételnek tekintette volna a vizsgált árklauzulát, közvetve, az előzőekben már hivatkozott, a társak részesedési arányának harmadik személy általi meghatározásáról szóló, éppen Proculusnak tulajdonított fragmentum szóhasználata is alátámasztani látszik.

Proculus D. 17,2,76 (*libro 5 epistularum*): *Societatem mecum coisti ea condicione, ut Nerva amicus communis partes societatis constitueret: Nerva constitui, ut tu ex triente socius esses, ego ex besse...*

A klasszikus iskolamester szerint, ha a felek a részesedési arányok meghatározását harmadik személyre bízzák, a szerződés mintegy ezzel a feltétellel – „*ea condicione*” – érvényesen létrejön.

A kérdés már csak az, hogy ez az érvelés átvihető-e minden további nélkül az adásvételre. Proculus vajon azért fogadta-e el érvényesnek a „*quanti Titius rem aestimaverit*” kikötést, mert ugyanúgy az ügylet felfüggesztő feltételének tekintette, mint a társak megállapodását – „*ea condicione, ut Nerva ... partes societatis constitueret*” – a fenti forráspéldában?⁶³ Erre a vizsgált fragmentumokban semmilyen utalást nem találunk. Az pedig, hogy a fenti szöveghelyek megfogalmazása – *sub hac condicione...* – alapján akár a klasszikus, akár a justinianusi római jogban dogmatikailag valóban az ügylet felfüggesztő feltételének minősíthetjük-e a felek által kikötött árklauzulát, végképp kétséges.

A megoldáshoz – ugyan az efféle institucionalista kérdésfeltevés a római jogászok kazuisztikus szemléletmódjától minden bizonnyal távol állt⁶⁴ – elsősorban arra kellene választ adnunk, hogy a harmadik személy által elmulasztott vételár/bérleti díj-megállapítás a szerződés érvénytelenségét (semmisségét) vagy hatálytalanságát eredményezi-e. A vizsgált Gaius-fragmentum és a justinianusi törvény szóhasználata éppúgy utalhat ugyanis mindkettőre.

A *condició*ként – a szerződés hatályát érintő bizonytalan jövőbeli cselekményként vagy eseményként definiálható *accidentális jogügyleti alkatrészként*⁶⁵ – történő minősítést és ekképpen a hatálytalanságot látszik alátámasztani a bemutatott forrásokban⁶⁶ a *sub hac condicione stare(i) locationem/emptionem/contractus* és a *tunc pro nihilo esse*

2004. 96. p. a hivatkozott szöveghelyet, továbbá az *emptio ad mensuram* kérdéskörét tárgyaló, hasonlóképp az *edictum provinciale* szövegéhez írt Gaius-kommentárból vett fragmentumhoz; Gai. D. 18,1,35,5.

⁶³ Így véli NELSON – MANTHE 1999, 260. p.

⁶⁴ A jogügyletek érvénytelenségének és hatálytalanságának kérdésköréhez áttekintően I. FÖLDI ANDRÁS: *Zur Frage der Gültigkeit und der Wirksamkeit im modernen Zivilrecht*, in: HAMZA GÁBOR et al. (szerk.): *Festschrift für Ferenc Benedek zum 75. Geburtstag*, Pécs, 2001. 73–86. pp.; BESSENÝÓ ANDRÁS: *A jogügyletek érvényessége és hatályossága. Egy civilisztikai (ül?) probléma margójára*. Jura (7/2) 2001, 5–18. pp.; SIKLÓSI IVÁN: *A jogügyleti hatályosság elméleti problematikája, különös tekintettel a végrendelet visszavonásának jogdogmatikai megítélésére*, AUB (41) 2004, 73–111. pp.; SIKLÓSI IVÁN: *A szerződés „érvényessé válásának” problémájához a római jogban és a modern jogokban*. Jogtudományi Közöny (JK) (69) 2014/4, 202–207. pp.

⁶⁵ Ekképpen definiál pl. BENEDEK FERENC – PÓKECZ KOVÁCS ATTILA: *Római magánjog*, Budapest – Pécs, 2013. 267. p. és FÖLDI – HAMZA 2013, 397. p.

⁶⁶ Gai. D. 19,2,25 pr.; C. 4,38,15 és Inst. 3,23,1.

conductionem/emptionem fordulat.⁶⁷ A szerződés érvénytelenségére⁶⁸ utalhat viszont a szövegekben a *quasi nulla mercede statua/quasi nullo pretio statuo* rendelkezés arra az esetre, ha a kijelölt harmadik személy elmulasztja a pénzbeli ellenszolgáltatás megállapítását. A rendelkezésünkre álló forrásanyag tehát egyértelmű, biztos következtetések levonására nem elegendő.⁶⁹

A *quanti Titius rem aestimaverit* árklauzula dogmatikai minősítése kapcsán eddig tett megállapításokat összegezve kijelenthető, teljes bizonyossággal sem a szerződés hatályát befolyásoló ügyleti feltétel, sem az alapszerződés érvénytelenségét eredményező *pactum adiectum* mellett nem tehetjük le voksunkat. Előbbire nincs egyértelmű forrásbizonyíték, utóbbi pedig – azon túl, hogy egy olyan mellékegyezménynek, melyben az alapszerződés egy lényeges alkatrészét állapítják meg, álláspontom szerint nem lehet létjogosultsága – nem is ad választ a feltett jogkérdésre. Ugyanis annak konstatálása, hogy az alapszerződés érvényessége nem tehető függővé a hozzá kapcsolódó *pactum adiectum*tól, és ennek következtében maga a kontraktus érvénytelen, továbbá az adásvétel érvénytelensége miatt az ahhoz járuló mellékegyezmény sem lehet érvényes, nem több egyszerű logikai körbeforgásnál (*circulus vitiosus*).

6. Zárókövetkeztetések

A harmadik személy általi ármeghatározással összefüggésben tett fejtegetések lezárásaképp mindenekelőtt megállapítható, hogy az adásvétel *bonae fidei iudicium* jellegéből következően a *bona fides* a *bonus vir* magatartásához viszonyított objektív mérceként a felek által a vételár megállapítására felkért személytől is az adott jogviszonyban elvárható korrekt, tisztességes eljárást (*arbitrium viri boni*) kívánt meg, döntése csak ebben az esetben lehetett kötelező a szerződő partnerekre.

A vizsgált megállapodás dogmatikai szerkezetével kapcsolatban rögzíthető, hogy a *quanti Titius rem aestimaverit* klauzulával kapcsolatos egymásnak ellentmondó jogtudósi állásfoglalások mögött valójában nem a vizsgált kikötés eltérő dogmatikai minősítése – és ennek nyomán az adásvétel érvénytelenségének vagy hatálytalanságának kérdése – rejlik. Túl azon, hogy efféle elméleti kérdésfeltevés a gyakorlati igényű római jogtudósok számára nemigen merülhetett fel, jogkövetkezményeit tekintve magam sem látok túl nagy különbséget egy – a kijelölt személy által elmulasztott ármeghatározás esetén – épp a vételár meghatározását célzó, ámde soha be nem következő ügyleti feltétellel kötött és egy kezdettől fogva érvénytelen adásvétel (*negotium nullum*) között. Hi-

⁶⁷ Amint MOLNÁR 1982, 26. p. is kiemeli, ha Gaius a szerződés érvénytelenségére gondolt volna, akkor a *pro nihilo* helyett valószínűleg a *nullam conductionem* megjelölést használta volna. A *tunc* kitétel úgyszintén nem azonosítható az *ex tunc*, mint eredeti érvénytelenségre utaló kifejezéssel, az csupán a főmondatához köti a mellékmondatot.

⁶⁸ Meg kell jegyezni azonban, hogy akár még ez is összeegyeztethető lehet a feltételes adásvétel tételével. A szakirodalomban ugyanis, az eredeti jogügylet feltétellel történő kiegészítésével megvalósuló *novatio*val kapcsolatban, találunk olyan véleményt is – így DELI GERGELY: *A generális klauzulák mögöttes filozófiai és jogelméleti problémái*; JT (9) 2008, 120. p. – miszerint a feltétel a jogügylet érvényességét vagy akár az érvénytelenségét is meghatározhatja. Megjegyzendő, hogy a szerző – korábbi álláspontjától eltérően – legújabbban már a jogügylet létét, illetve nemlétét befolyásoló körülményként minősíti a feltételt az említett esetben; DELI GERGELY: *A jó erkölcsökről*, Budapest, 2013, 49–50. pp.

⁶⁹ A harmadik személy általi bérmegállapítással kapcsolatban I. MOLNÁR 1982, 25–26. pp.

szen nyilvánvaló, hogy amennyiben a harmadik személy nem határozza meg az ellenszolgáltatást, hiányzik az ügylet egy lényeges alkatrésze, ezért magától értetődően érvénytelen – még finomabb distinkcióval létre sem jön – a szerződés, ellenben ha megállapítja a vételárat, beállnak a *certum pretium* jogkövetkezményei, egyben az adásvétel a kitűzött ügyleti hatások kiváltására is alkalmassá válik. A korai klasszikus jurisperitusok a vizsgált árklauzulával kapcsolatos, egymással ellentétes nézetei ezért sokkal inkább a *pretium certum esse debet* szabály eltérő megközelítéséből, a határozott ár követelményének megszorító vagy kiterjesztő értelmezéséből fakadhatnak. A *certum pretium* fogalmának jelentéstartalmát leszűkítő, azaz a vételár meghatározottságát csak a szerződéskötés időpontjában összegeként megállapított ellenszolgáltatás esetén elismerő jogtudósok – így Labeo és Cassius – számára kézenfekvően nem lehet alkalmas a célzott joghatások kiváltására (*negotium nullum*) a vizsgált klauzula mellett kötött adásvétel. A vételár meghatározására egy, a szerződéskötéshez képest későbbi időpontban is lehetőséget adó juristák – mint Ofilius és Proculus – pedig magától értetődő módon semmi akadályát nem látják a szerződés érvényes létrejöttének..

Nem lehet véletlen továbbá az sem, hogy a *quanti Titius rem aestimaverit* árklauzulára vonatkozó kérdés amint Gaiusnál,⁷⁰ úgy Justinianusnál⁷¹ is közvetlenül a „*pretium certum esse debet*“ szabály deklarálását követi. Véleményem szerint ezért a vitát lezáró császári döntvény nyomán sem minősíthető az árklauzula az ügylet felfüggesztő feltételének.⁷² A *sub hac condicione* kifejezésnek így a justinianusi jogban sem tulajdoníthatunk technikus jelentést, az csupán arra utal, hogy a felek a szerződés egy lényeges elemének megállapítását – mintegy tartalmilag feltételesen – egy általuk választott harmadik személy döntésétől teszik függővé. A *certum pretium* egyfajta kiterjesztő – Ofilius és Proculus álláspontjának megfelelő – definícióját elfogadva Justinianus is érvényesnek tekintette a *quanti Titius rem aestimaverit* klauzulával kötött adásvételt, azonban figyelembe véve az ármegállapítás harmadik személy részéről történő elmulasztásának lehetőségét is, az ügylet megvalósulását – teljesen logikusan – a *pretium*, mint lényeges alkatrész lététől tette függővé.

A vita tehát mindvégig a szerződés létrejötte körül forgott, annak lényegét éppen ezért – vagy ha úgy tetszik, ennek ellenére – nem az árklauzula dogmatikai minősítésében, ügyleti feltételként kezelésében kell látnunk. Hiszen a felek nem egyszerűen egy accidentális jogügyleti alkatrész meghatározását bízzák egy rajtuk kívül álló harmadik személyre, hanem az adásvétel egy esszenciális elemének, a *pretium*nak a megállapítását. Mindaddig, amíg ő nem nyilatkozik e kérdésben, a vételár – egyszersmind maga a jogügylet – nem egyszerűen hibás, hanem teljességgel hiányzik az ellenszolgáltatás, eképpen az *emptio venditio* létre sem jön.

⁷⁰ Vö. Gai. 3,140. Ügyszintén a bérleti szerződésnél Gai. 3,142–143.

⁷¹ Inst. 3,23,1

⁷² Hasonlóképp TORRENT 1995, 105. p.